

XITOYSHUNOSLIKDA POLISEMIYA HODISASINING O‘GANILISHI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10364400>

Kumush TO‘XLIYEVA,

TDSHU magistranti, Toshkent, O‘zbekiston

Tel: +998990541945; Email: tukhlievakumush@gmail.com

Ilmiy rahbar: PhD., dotsent Nargiza Ismatullayeva

Annotatsiya: Ushbu maqolada xitoyshunoslikda polisemiya hodisasiga oid nazariy masalalar ko‘rib chiqiladi. Polisemiyaning Xitoyda o‘rganilish davri va uning tadqiqotiga doir ilmiy asarlarni o‘rganish va tadqiq etish maqolaning bosh maqsadi hisoblanadi. Maqola lingvistika va tarjimashunoslik sohasiga doir boshlang‘ich nazariy bilimlarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: polisemiya, tarjima, metafora, metonimiya, leksika

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические вопросы, связанные с явлением полисемии в китаеведении. Основная цель статьи - изучение и исследование научных работ, относящихся к периоду изучения полисемии в Китае и ее исследованию. Статья включает в себя базовые теоретические знания в области лингвистики и переводы.

Ключевые слова: полисемия, перевод, метафора, метонимия, лексика

Abstract: In this article, theoretical issues related to the phenomenon of polysemy in Chinese studies are considered. The main goal of the article is to study and research scientific works related to the period of study of polysemy in China and its research. The article includes basic theoretical knowledge in the field of linguistics and translation studies.

Key words: polysemy, translation, metaphor, metonymy, lexica.

Polisemiya har qanday tilda ham muhim o‘ringa ega. Chunki til boyligi, nutq go‘zalligi faqatgina so‘zlar va iboralarga emas, balki so‘zlarning leksik ma‘nolariga ham bog‘liq. Demak, polisemiya hodisasi ham tilshunoslikda salmoqli o‘rin tutadi hamda leksik qatlamning boyishiga sabab bo‘ladi.

Polisemiya hodisasi tilshunoslik paydo bo‘lganidan beri ko‘pgina olimlarning qiziqishi, izlanishiga sabab bo‘lgan. Aynan xitoy va hind olimlari, keyinchalik yunon olimlari ushbu hodisani dastavval o‘rganib chiqqan. Bugungi kunga kelib ham polisemiya ya‘ni ko‘p ma‘nolilik hodisasi tilshunoslikda dolzarb muammoli masalalardan biri bo‘lib, uning o‘rganilishi tarjimashunoslik, jumladan sinxron tarjima sohasida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xitoy tilida polisemiya hodisasi

keng tarqalgan bo‘lib, ularni tarjima qilish, tarjima jarayonida ma‘nodoshlar ichidan aynan kerakli va o‘rinlisini ajratib olish juda muhim bo‘lib, shu va shu kabi masalalar Xitoyda polisemiya tadqiqining rivojida katta turtki bo‘lgan.

Xitoyda polisemiya hodisasi tadqiqining asosi Shang davriga borib taqaladi, bu davrda qadimiy matnlarda ko‘p ma‘noli so‘zlar tahliliga doir ishlar amalga oshirilgan. Sin davriga kelib materiallar boyib bordi. Sun Lyanmin bu davrda bor e‘tiborini polisemiya va semantik rivojlanayotgan so‘zlarning aloqasi va farqlariga qaratdi. Jou Jumo esa polisemiya omonimlarni alohida ajratib chiqardi. Bu olim polisemiyaning “asosiy ma‘no” 基本义 va “tashuvchi ma‘no” 转义 ga ega qismlarga ajratdi.

Xitoyda ushbu leksik hodisaning o‘rganilishi va rivojlanishi nisbatan yangi davrga to‘g‘ri kelsada, biroq aynan shu mavzu va unga doir baxsli masalalar Shan davriga borib taqaladi. Keyinroq iyerogliflar soddalashib borgani sari polisemiya hodisasi tadqiqi ham rivojlana bordi. Ko‘p ma‘noli so‘zlar tarjima qilishdagi usullar ham ishlab chiqildi, bugungi kunda ham ushbu usuldan foydalangan holda tarjima jarayonida polisemiya hodisasi keltirib chiqaradigan muammolarga yechim topish mumkin. Xitoy tilshunoslari va xitoyshunoslar, tarjimashunos olimlar polisemiyaning o‘rganish jarayonida muayyan usullarni qo‘llash orqali tarjimani amalga oshirish haqida baxs olib boradi. Shunday usullardan so‘zni butun matn mazmuniga qarab tarjima qilish eng faol usullardan bo‘lib, hozirda tarjima sohasida keng tarqalgan. Xitoyda polisemiyaning o‘rganish jarayonida bu hodisaning aynan qaysi holatlarda ko‘p kuzatilishini bilish ham muhim bo‘lib tarjima jarayonini yengillashtiradi. Bugungi izlanishlar natijalariga ko‘ra topishmoqlar, hazillar, memlar kabi asl ma‘no yashirin bo‘lgan janrlarda polisemiya hodisasi ko‘p uchrashi va tarjima jarayonida faqatgina ma‘lum o‘rinlarda qo‘llanilishi polisemiya hodisasining tarjimada nafaol ammo juda katta o‘ringa ega ekanligini bilish mumkin.

Chet tilini o‘rganishda so‘z boyligi doimo asosiy o‘rinni egallaydi. O‘rganuvchilar o‘zlashtirishlari kerak bo‘lgan asosiy e‘tibor va qiyinchilik ham, tarjima sohasida yuzaga keladigan murakkablik ham aynan mana shu mavzuga borib taqaladi. Bunday murakkab leksik birliklar orasida “ko‘p ma‘noli so‘zlar” bir fonetik shaklga ega bo‘lgan, bir vaqtning o‘zida bir nechta manoni o‘zida aks ettirgan va har bir ma‘no o‘rtasida ma‘lum bog‘liqlik mavjud bo‘lgan so‘zlardir. Bu tarjimonlar uchun ikkinchi tilga tarjima qilish jarayonida to‘siq bo‘lishi ma‘lum. Shu sababli bu mavzu har doim mahalliy va xorijdagi tilshunoslik doiralarining keng e‘tiborini tortib kelgan. Xitoy tilini chet tili sifatida o‘qitish va tarjimashunoslik sohasida polisemiyaning o‘rganish strategiyalari bo‘yicha tadqiqotlar endigina amalga oshira boshlandi. Ammo umuman olganda, tegishli tadqiqotlar soni juda oz hisoblanadi.

Ko‘rinib turibdiki, xitoy tilidagi ko‘p ma‘noli so‘zlarni chet tili sifatida o‘rgatish va tarjima qilish strategiyalarini o‘rganish zarur.

Ikkinchi tilni o‘rganuvchilar uchun maqsadli tildagi ko‘p ma‘noli so‘zlarni o‘zlashtirish oson emas. Statistik (https://www.lunwendata.com/thesis/List_87.html) ma‘lumotlarga ko‘ra zamonaviy xitoy lug‘atlarida ikki yoki undan ortiq ma‘noga ega bo‘lgan 12 283 ta yozuv mavjud bo‘lib, bu umumiy yozuvlarning 23% ni tashkil qiladi. Bundan tashqari, Su Xinchunning xitoy tilida keng tarqalgan yuqori chastotali morfemalarning tekshiruviga ko‘ra, so‘zlardagi bir bo‘g‘inli morfemalarning o‘rtacha soni 6,2, ma‘no yuklangan elementlar soni esa 8,425 ni tashkil qiladi. Bu albatta tarjima yukini oshiradi.

Xitoy tilida bir so‘z ko‘pincha bir qancha ma‘nolarga ega bo‘lishi mumkin. Ba‘zi paytda polisemiya uchragan so‘zlarning o‘qilishi ham turlicha bo‘ladi. Bu holat qadimgi xitoy tilida nisbatan ko‘p uchraydi.

1. “予” iyeroglifi:

1) yú - “men”;

“Feng Vanchjen” (冯婉贞 féngwǎnzhēn) asaridan quyidagi iqtibosni keltiramiz:

“瞻予马首可也” Zhān yú mǎ shǒu kě yě - “Mening otimning harakatlariga qara” (ma‘nosi “Mendan aslo ko‘zingni uzma, buyruqlarimni bajar”).

2) yǔ - “bermoq”.

“Tarixnoma” “Linsyang Ju faoliyati” bo‘limida (史记·蔣相如列传 shǐjì • Lǐn Xiàngú lièzhuàn) yozilishicha:

“欲予秦，秦城恐不可得” Yù yǔ qín, qín chéng kǒng bù kě dé (“Biz o‘ylaymizki, Chinlar bizdan talab qilgan nefritni ularga topshirgan taqdirda ham, ular o‘z va‘dasi ustidan chiqmay, bizga shaharni qaytarib berishmaydi”).

Ko‘p ma‘noli so‘zlarda ma‘no qanchalik ko‘p bo‘lsa ham, lekin u bir so‘z hisoblanaveradi. Shuning uchun ham ko‘p ma‘noli so‘zlarda ma‘nolardan biri to‘g‘ri ma‘no (yoki o‘z ma‘no), qolganlari esa ko‘chma ma‘no bo‘ladi. Ko‘chma ma‘nolar nutq tarkibida boshqa so‘zlar bilan bog‘langanda namoyon bo‘ladi, nutq tarkibidan ajratilganda esa to‘g‘ri ma‘nosi asosiy ma‘no bo‘lib qoladi. Masalan, tosh so‘zi nutq qurshovidan ajratib olinsa, qattiq jism ma‘nosini anglatadi. Bir ma‘noli so‘zlar tilimizda kam sonni tashkil qiladi va ilmiy, kasb-hunarga doir atamalarni, shuningdek, yangi paydo bo‘lgan so‘zlarni o‘z ichiga oladi. Yangi so‘zlar (neologizmlar) ham davrlar o‘tishi bilan qo‘shimcha ma‘nolarni anglatadi. Ko‘p ma‘noli so‘zlarning ma‘nosini bilish va undan nutq jarayonida o‘rinli foydalanish nutqning ta‘sirchan, ifodali bo‘lishiga yordam beradi. So‘zning ko‘p ma‘noliligini

o‘rganish, avvalo, leksik uslubiyat uchun muhim rol o‘ynaydi. Chunki, bu so‘zning o‘zida turli xil ma‘noning bo‘lishi uchun og‘zaki va yozma nutqda qo‘llashda uslubiy bo‘yog‘iga, ma‘nosiga e‘tibor berishni talab qiladi. Shu boisdan ma‘no ko‘chish ham sinonimiya, omonimiya va boshqa leksik vositalar singari hazil, mutoyiba, kulgi va turli so‘z o‘yinlarini yuzaga keltiradi. Bunday paytlarda so‘zning to‘g‘ri va ko‘chma ma‘nosi to‘qnashtiriladi, natijada kutilmagan yangi ma‘no hosil bo‘ladi. So‘zlarning ana shu nozik ma‘no ottenkalari badiiy adabiyotda muhim tasviriy vosita sifatida keng qo‘llaniladi. Ko‘chimlar ko‘proq og‘zaki nutq uchun xarakterli hodisadir. Ulardan zo‘rmazo‘raki foydalanib bo‘lmaydi, nutqni buzishi mumkin. Ularga yozuvchi yoki notiq zarurat tug‘ilgandagina murojaat qilishi lozim. Aks holda ular badiiy asar qimmatini oshirish o‘rniga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Olim M.Mirtojiyevning yozishicha, — Tildagi polisemiya hodisasi juda qadimdanolimlar diqqatini o‘ziga jalb qilib keldi. Eramizdan avval uni falsafa va uslubiyat nuqtai nazaridan o‘rganishdi. Tilchilarimizning qayd etishicha, bu masala bilan Xitoy va Hind olimlari, eramizning boshlarida esa yunonlar ham shug‘ullanishgan ekan. So‘zlarning turli ma‘nolarda tovlanishi qadimgi turkiy til boyliklariga bag‘ishlangan asarlarda ham o‘rganilgan. Mahmud Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘otit turk”, Alisher Navoiyning “Muhabbat-ul lug‘tayn” asarlarida bunday hodisani kuzatish mumkin. So‘zlarning rang-barang ma‘nolarda kelishi adabiy matnlarni tahlil etish jarayonida aniqlanadi. So‘zning o‘z ma‘nosidan boshqa ma‘noda qo‘llanilishi tilshunoslik va adabiyotshunoslikka trop atamasi bilan yuritilgan. Badiiy tildagi bunday hodisani R. Qo‘ng‘urov shunday izohlaydi: “Adabiy asarning badiiy qimmatini, ifodaliligini, ekspressivligini kuchaytirish uchun bir narsaning nomini, belgisini ikkinchisiga ko‘chirish yoki so‘zlarni shu maqsadda, umuman ko‘chma ma‘noda ishlatishga troplar deyiladi”. Jahon tilshunosligida ham ko‘chma ma‘noni hosil qiluvchi so‘zlarni tasniflashga doir bir qancha qarashlar mavjud. Masalan, fransuz tilshunosi J. Maruzo ko‘chma ma‘noli so‘zlarni uch turga metafora, metonimiya, sinekdoxaga ajratadi. Rus tilshunosi L.A. Buxalovskiy esa ko‘chma ma‘no hosil qiluvchi hodisani olti turga bo‘lgan: metafora, vazifadoshlik, emotsionallik, metonimiya, xalq etimologiyasi sifatida, aloqadorlik. L.A. Buxalovskiy sinekdoxani metonimiyaning bir ko‘rinishi deb hisoblaydi. Nutqning ta‘sirchanligi nutq madaniyatining eng muhim sifatlaridan biri bo‘lib, nutqning og‘zaki va yozma ko‘rinishlarida namoyon bo‘lib boradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES):

[1] - Рубец М.В. Многозначность как способ создания нелинейного текста в китайской языковой культуре. Кандидат философских наук, научный

сотрудник Института философии РАН, Россия, 109240, Москва, ул.Гончарная, 12, стр. 1

[2] – Mirtojiev M. O'zbek tilida polisemiya. - Toshkent: Fan, 1984.

[3] – Nosirova S.A. Xitoy tili tarixi. – Toshkent, 2020.

[4] – Исматуллаева, Н. (2022). Хитой лингвомаданиятида “оила” концепти билан боғлиқ стереотип тил бирликларининг таҳлили. *Sharq ma'shali/Vосточный факел*, 14(1), 82-86.

[5] – Ismatullayeva, N. R. (2022). Content of the Philosophical Term “Golden Mean”“中庸” in Confucius Doctrine. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(3), 224-229.

[6] – Исматуллаева, Н. Р. (2021). Конфуций ҳикматларида “комил инсон” тушунчаси талқини. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(Special Issue 1), 513-519.

FOYDALANILGAN INTERNET SAYTLARI:

<https://www.lunwendata.com/thesis/2019/156900.html>

<http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/download/9135/5890/5651>

